

*Оксана Володимирівна Щербанюк,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права
юридичного факультету
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича,
кандидат юридичних наук*

ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЛЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ

Забезпечення незалежного народовладдя як відображення ідеї народного суверенітету є не тільки актуальною та дискусійною конституційно-правовою проблемою, але й одним із соціальних та правових пріоритетів сучасної України. В умовах конституційної модернізації дослідження конституційного принципу народного суверенітету, аспектів його реалізації є актуальною проблемою. Належне усвідомлення сутності та змісту реалізації суверенітету є однією з необхідних умов розбудови народом України власної держави.

Проблема народного суверенітету була предметом дослідження філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права, зокрема: Ж. Бодена, Т. Гоббса, Г. Еллінека, Г. Кельзена, Д. Локка, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, С. Алексеєва, М. Козюбри, Ф. Кокоскіна, М. Коркунова, Й. Левіна, Я. Магазинера, В. Нерсесянца, Н. Палієнка, О. Прієшкіної, П. Рабіновича, А. Селіванова, О. Скакун, Ю. Тихомирова, Ю. Тодики, В. Шаповала та ін. В останні роки актуалізувались дослідження проблем конституційно-правового регулювання реалізації принципу народного суверенітету [12]. Теорія і практика суверенітету, в свою чергу, суттєво впливає на інші політико-правові явища, призводить до їх трансформації, модифікації, обмеження. Це потребує ґрунтовних досліджень поняття і сутності народного суверенітету, його ознак та форм реалізації, місця і значення у системі політичних та юридичних категорій. У зв'язку з цим актуальним є аналіз конституційного принципу народовладдя.

На думку Н. Богданової, «принципами в науці є ідеї, які мають фундаментальне або важливе призначення для розкриття конституційно-правових знань, в основі яких лежить та чи інша світоглядна позиція, закономірність, виявлена практикою, або сформульоване положення, яке є результатом наукової думки» [3, с. 166]. За твердженням І. Кравця, принципи конституціоналізму — це наукові категорії, які складають предмет науки конституційного права, виступають базовими нормативними засадами конституційної системи країни, до них застосовується дескриптивний підхід для аналізу проблем їх реального втілення, реалізації на практиці [8, с. 211].

У конституційних принципах поєднуються правові та політичні характеристики. Маючи правову сутність, вони покликані спрямовувати регулювання політичних відносин, відображати основні політичні закономірності життєдіяльності суспільства і держави. Можна стверджувати, що «конституційний принцип є реальним, якщо конституція відображає та закріплює реально існуючу закономірність» [5, с. 74]. Але він «фіктивний, якщо політична закономірність, яку він виражав, перестала існувати і на її місці з'явилась та діє інша політична закономірність» [10, с. 5]. У більшості випадків стабілізація політичної сфери досягається шляхом забезпечення панування права над політикою. Конституційні принципи виконують стабілізуючу функцію в політиці, є основними гарантіями стійкого правового регулювання в політичній сфері і розвитку політичних процесів в суспільстві і державі, при цьому принципи забезпечують розвиток різноманітних суспільних відносин через їх політичну основу. Визначеність та жорсткість принципів Конституції України, з однієї сторони, та їх властивість до перетворень, з іншої, забезпечують стабільне конституційно-правове регулювання, що є важливою рисою конституційно-правової політики [6, с. 6].

Конституційний принцип народного суверенітету не зводиться тільки до теоретичної конструкції, яка розкриває природу влади, а має конкретні прояви в правозастосовній практиці, в

тому числі в реалізації суверенних прав держави. Він обмежує дії уповноважених органів держави, які можуть спричинити втрату суверенітету держави. Межі державного суверенітету визначені в ст. 2 Конституції України: суверенітет України поширюється на всю її територію, яка є цілісною і недоторканою. А з положень ст. 17 Конституції України випливає діалектична єдність державного і народного суверенітету, зокрема, захист суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. До фундаментальних принципів конституційного ладу належить народо-владдя, у тому числі правові принципи народного суверенітету і безпосереднього народовладдя, гарантії народного представництва; основні форми волевиявлення громадян; право на опір тиранії та узурпації влади.

В наукових дослідженнях існує широке трактування народного суверенітету як наукової категорії. О. Югов пропонує виділяти його три аспекти: 1) домінуючу ідею сучасного прогресивного політичного і правового світогляду про організацію публічної влади; 2) конституційний принцип демократичного суспільно-політичного розвитку; 3) найважливіший політико-правовий інститут конституційного права [19, с. 44].

Останніми роками у науці конституційного права з'явився підхід, відповідно до якого народний суверенітет та народовладдя розглядаються як конституційні цінності та правові пріоритети сучасної України [13]. Для науки важливо виявити форми і способи гарантування основних конституційних цінностей в чинному законодавстві. За словами М. Бондаря [2, с. 70], в сучасному конституціоналізмі феномен цінностей проявляється в трьох основоположних вимірах: а) сама Конституція як цінність; б) цінності, які отримали пряме закріплення в нормах та інститутах Конституції; в) імпліцитно виражені конституційні цінності як результат практичної конституційно-судової аксіології. В умовах конституціоналізму конституційні цінності не можуть розглядатися та існувати поза зв'язком із суверенітетом держави. Саме суверенна воля народу, втілена в державному суверенітеті, є основою для утвердження та реалізації демократичних цінностей як в правовій системі держави, оскільки визнання за народом суверенітету волі та вищих прав складають сутність конституційної демократії, так і в системі міжнародного права, яке є продуктом міждержавного спілкування, тобто, в результаті, продуктом втілених в державну форму рівноправних та суверенних народів. Разом з тим, демократія визначає якість та межі суверенітету націй, народів, держав. У зв'язку з цим ціннісною основою сучасного конституціоналізму може бути визнана суверенна демократія як симбіотична цінність, що втілює в собі визнання за кожним народом світу права та можливості запровадити таку систему державного устрою, яка забезпечує управління справами держави на підставі і відповідно до волі народу, його традиціями і культурою, з метою найбільш повної та ефективного реалізації інтересів народу [2, с. 74].

Категорія «пріоритети» має практичну спрямованість, оскільки Конституцією України в ч. 2 ст. 3 проголошується, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Сутність державно-правової стратегії полягає у вирішенні питань теорії і практики розвитку держави, ефективній реалізації правового статусу особи, вдосконаленню діяльності органів влади [15, с. 9]. Визнання народовладдя і народного суверенітету правовими пріоритетами сучасної України вимагає звернення до основної складової цих понять — категорії «суверенітет». Обґрунтованою є точка зору тих авторів, які вважають, що суверенітет — це не саме право, а певна властивість держави, народу чи нації, яка є умовою, підставою відповідних прав. Наприклад, Й. Левін переконаний, що «суверенітет не складається з прав; він є підставою прав, відображаючи разом з тим і характер здійснення цих прав» [8, с. 80]. На думку Р. Мюллерсона, «суверенітет — не просто певний обсяг компетенції, який можна ділити з ким-небудь. Це політико-правова якість держави» [14, с. 17]. Розуміння державного суверенітету як сукупності прав призводить до того, що складається деформоване уявлення про його сутність. Це спонукало появу теорії так званого «обмеженого суверенітету» та «розділеного суверенітету». Виходячи з першої теорії, можна говорити про розширення або звуження державного суверенітету шляхом зміни обсягу прав, притаманних державі. Але суверенітет — це якісна властивість державної влади, а не її права. «Розширення або звуження правомочності держави не спричиняє за собою автоматично змін в характері суверенітету, зокрема його обмеження» [16, с. 92]. Друга теорія на-

магається примирити протиріччя, що виникають у федеративній державі. Прибічники цієї теорії вважають, що розподіл прав та обов'язків (компетенції) між федеральним центром та суб'єктами федерації означає розділення суверенітету між ними. З цим навряд чи можна погодитись. Як зазначає В. Черепанов, «суверенітет — якісна характеристика державної влади, що не зводиться до прав держави... суверенітет як якісна, а не кількісна характеристика, не може бути розділений: він або є, або його нема» [17, с. 4].

Ст. 5 Конституції України проголошує народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, та визначає способи здійснення народовладдя: безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, український народ є єдиним джерелом влади, але не єдиним носієм суверенітету [1]. Поряд з народом, суверенітет притаманний також державі та нації. Однак, народний суверенітет є первинним по відношенню до державного суверенітету, він є джерелом державного суверенітету України. Конституція України пов'язує суверенітет держави з волевиявленням українського народу, який конституював суверенну державність України. Суверенні права народу не зводяться тільки до виборчого права, права доручення певним особам виконувати ті чи інші функції та права законотворчості. Ч. 3 ст. 5 Конституції України розширила перелік суверенних прав народу України, зокрема: «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами». Це конституційне положення висвітлює ще одне дуже важливе виключне (суверенне) право народу — право визначати і змінювати конституційний лад. Це підтверджується п. 1 ст. 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також ст. 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом [6, с. 32].

Тому, для реального забезпечення реалізації суверенітету народу необхідно, щоб Конституція та деякі інші конституційні закони (наприклад, закони про вибори народних депутатів та президента) перед їх підписанням Президентом України виносились на всенародне обговорення, оскільки народ самостійно повинен визначати базові підвалини свого політико-правового існування. Важливим правом в системі суверенних прав народу є право формування складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке реалізується шляхом виборів. Участь народу у виборах — це його традиційне право, що притаманне не лише республіканській формі правління, але й посідає важливе місце у механізмі формування державного апарату монархічних країн. Український дослідник проблем народовладдя О. Мурашин зазначає, що у регулюванні суспільних відносин акт виборів виконує наступні функції: важливого інструменту здійснення народного суверенітету (він у сконцентрованому вигляді делегує зібрані в ньому «окремі частинки» народного суверенітету, носієм якого є кожний громадянин, конкретно визначеним суб'єктам для здійснення ними своїх повноважень); забезпечення легітимності, стабільності, наступності законодавчої влади і органів місцевого самоврядування; забезпечення принаймні формальної, відправної, початкової основи для ефективного функціонування державного механізму та виборних органів місцевого самоврядування; формування, концентрації, вираження громадської думки та формування суб'єктів вираження настроїв суспільства [12, с. 11-12].

Таким чином, принцип народовладдя можна звести до таких положень, що народ є єдиним джерелом верховної влади в державі; публічна влада існує виключно в його інтересах; народу належить верховне право вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя, формування органів публічної влади, що здійснюватимуть функцію політичного управління, а також право контролю за їх діяльністю. Закріплення в Конституції суверенітету народу говорить про побудову системи держави і права в нашій країні на основі доктрини природних та невідчужуваних прав людини. Саме український народ делегував частину своєї природної свободи на користь державної влади та наділив державу повноваженням вимагати від кожного індивіда виконання дій та рішень органів державної влади в межах, встановлених українським народом в Конституції України. Цим зумовлена визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя.

Використана література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Бондарь Н. Конституционные ценности как судебной-правовой фактор разрешения социальных противоречий и конфликтов: из практики Конституционного Суда Российской Федерации / Н. Бондарь // Конституционные ценности в теории и судебной практике: Сборник докладов. — М.: Институт права и публичной политики, 2009. — С. 67-91.
3. Богданова Н. А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. — М.: Юрист, 2001. — 256 с.
4. Ковачев Д. А. Конституционный принцип: его понятие, реальность и фиктивность / Д. А. Ковачев // Журнал российского права. — 1997. — № 9. — С. 74-75.
5. Кондратьева М. А. Конституционное право и политика в Российской Федерации: соотношение в сфере регулирования и конституционного контроля: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / М. А. Кондратьева. — М., 2010. — 24 с.
6. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / [відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов]. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 1. — 512 с.
7. Кравец И. А. Российский конституционализм: Проблемы становления, развития и осуществления / И. А. Кравец. — СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 675 с.
8. Левин И. Д. Суверенитет / И. Д. Левин. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — 373 с.
9. Мартышин О. В. Проблемы ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. — 2004. — № 10. — С. 5-14.
10. Чиркин В. Е. Общечеловеческие ценности и современность / В. Е. Чиркин // Государство и право. — 2002. — № 2. — С. 5-13.
11. Мірошніченко Ю. Проблеми конституційно-правового регулювання реалізації принципу народного суверенітету як фундаменту народовладдя в Україні / Ю. Мірошніченко // Право України. — 2011. — № 8. — С. 262-273.
12. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі: автореф. дис. ... доктора юрид. наук / О. Г. Мурашин. — К., 2001. — 24 с.
13. Политико-правовые ценности: история и современность / [отв. ред. В. С. Нерсисянц]. — М.: Эдиториал, 2001. — 64 с.
14. Суверенитет в государственном и международном праве. «Круглый стол» журнала «Советское государство и право» // Советское государство и право. — 1991. — № 5.
15. Тихон Е. А. Приоритетные национальные проекты как форма государственной стратегии по обеспечению прав человека в России / Е. А. Тихон // Социал. и пенсион. право. — 2007. — № 2.
16. Тэпс Д. Концептуальные основы федерализма / Д. Тэпс. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 204 с.
17. Черепанов В. А. О суверенности субъекта РФ / В. А. Черепанов // Закон и право. — 2003. — № 9. — С. 3-6.
18. Югов А. А. Правовые основы публичной власти в Российской Федерации / А. А. Югов. — Екатеринбург: Изд. дом «УрГЮА», 1999. — 172 с.

Щербанюк О. В. Визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя.

У статті досліджуються актуальні проблеми народовладдя в Україні. Проаналізовано поняття народного суверенітету як принципу конституціоналізму, його політичні та правові характеристики. З'ясовано, що конституційний принцип народного суверенітету не зводиться тільки до теоретичної конструкції, яка розкриває природу влади, а має конкретні прояви в правозастосовній практиці, в тому числі в реалізації суверенних прав держави. Досліджено широке трактування народного суверенітету. Виявлено, що в науці конституційного права останніми роками з'явився підхід, відповідно до якого народний суверенітет та народовладдя розглядаються як конституційні цінності та правові пріоритети сучасної України.

Ключові слова: суверенітет, народний суверенітет, народовладдя, конституційні цінності, правові пріоритети розвитку України, теорія «обмеженого суверенітету», теорія «розділеного суверенітету», система суверенних прав народу.

Щербанюк О. В. Определяющая роль народного суверенитета для конституционного принципа народовластия.

В статье исследуются актуальные проблемы народовластия в Украине. Проанализированы понятия народного суверенитета как принципа конституционализма, его политические и правовые характеристики. Выяснено, что конституционный принцип народного суверенитета не сводится только к теоретической конструкции, которая раскрывает природу власти, а есть конкретные проявления в правоприменительной практике, в том числе в реализации суверенных прав государства. Исследованы широкая трактовка народного суверенитета. Выявлено, что в науке конституционного права в последние годы появился подход, согласно которого народный суверенитет и народовластие рассматриваются как конституционные ценности и правовые приоритеты современной Украины.

Ключевые слова: суверенитет, народный суверенитет, народовластие, конституционные ценности, правовые приоритеты развития Украины, теория «ограниченного суверенитета», теория «разделенного суверенитета», система суверенных прав народа.

Shcherbanyuk O. The Decisive Part of Popular Sovereignty for the Constitutional Principle Sovereignty of the People .

It is analyzed the urgent problems of sovereignty of the people in Ukraine. In the article is investigated the definition of the term sovereignty of the people as principle of constitutionalism its political and legal characteristics. It is clarified that constitutional principle of popular sovereignty is not only theoretical structure which discovers the nature of power, but has particular display of law enforcement experience and sovereign rights of the state. The wide interpretation of the popular sovereignty is researched.

Nowadays popular sovereignty and democracy are considered as constitutional values and legal priorities of modern Ukraine.

Sovereignty is not the right at whole but special characteristics of the state, people or nation, which is provision, cause of some rights. The theories of «limited sovereignty» and «separated sovereignty» are analysed.

It is proved the determinant role of the popular sovereignty for constitutional principle of democracy. Construction the system of state and law in our country on the basis of doctrine of natural (common) and inalienable human rights is through binding sovereignty of people in the Constitution. Principle of government by the people can be classified as following: people are the main source of supreme power of the state, public authority exists only in their interests, nation has the supreme right in solving problems of state and social life, formation of organs of public authority to fulfill the function of political government and control of their activity.

Key words: sovereignty, popular sovereignty, government by the people, constitutional values, legal priorities of development of Ukraine, theory of «limited sovereignty», theory of «separated sovereignty», system of sovereign rights of people.